

AZ OLYMPOSI POLYCHRON MONOSTOR ÉS A SZLÁV ÍRÁSBELISÉG

Egyik dolgozatunkban a híres konstantinápolyi Studion monostor hatását vizsgáltuk a szláv írásbeliség megteremtőire és tanítványaikra. Megállapításaink lényege az volt, hogy a glagolita minuscula írás kialakítását, a nevezett kolostorban megalkotott minuscula írásrendszer hatására hozták létre a szláv apostolok. A továbbiakban ezt a hatást kívánjuk vizsgálódásaink tárgyává tenni.

A IX. század elejére a bizánci kurzív írás már nem felelt meg az ünnepélyes (egyházi) használat követelményeinek. Új írásrendszer alakult ki, amelynek bölcsője a Studion scriptoriuma volt. Az új ún. *minuscula* (gömbölyített) *írástípus* legrégebbi ismert emléke egy tetraevangélium (jelzete N° CCXIX), amelyet Szentpétervárott őriznek a volt cári könyvtárban. A szöveget másoló Nikolaos szerzetes bejegyzésében fontos adatokat szolgáltat a kódex keletkezési idejéről. E szerint Nikolaos 835. május 7-én fejezte be üdvösségszerző másolói tevékenységét a Studion monostor scriptoriumában.¹ A másoló a szöveget kisbetűs (*minuscula*) állóírással (*usztáv*) rögzítette. Az itt használt, rögzített szöveg – mint láttuk – a legrégebbi *minuscula* írásrendszer emléke, amely hivatva volt a régi kurzív (unciális) ábécé felváltására. Nikolaos a kódex szövegét, a bejegyzést egy régebbi protográfrról másolta. Az új írásrendszer bizonyos elemei már az előző században felbukkannak a kódexekben. A tudós Theodoros Studitész (759–826) 798-ban lett a jeles monostor rendfőnöke (apátja). Személyében művelt és ambiciózus vezetője lett a közösségnek. Járatos volt a grammatikai, retorikai ismeretekben, amelyek a korabeli bizánci oktatás, az ún. *enkyklios paideia* tárgyát képezték. Valószínű, hogy Theodoros Studitész tudtával és támogatásával alakult ki a monostorban az új, bizánci *minuscula* írás. Feltehető, hogy az új írástípus hamarosan ismertté vált a fővárosi monostorokban, ill. a császári egyetem hallgatói és oktatói között, akik között ott találjuk az ifjú Filozófust, Konstantint is. A Studion monostor a képtisztelet megőrzésével tünt ki a többi szerzetesközösség közül. Ebben a mozgalomban élen járt az igumen, Theodoros Studitész is, akinek képtisztelet meggyőződése miatt többször el kellett hagynia a monostort (796, 809, 815). Száműzetésének színterei a kisázsiai monostorok voltak, amelyek különböző felfogású, száműzött szerzetesek (átmeneti) lakhelyei voltak. Utolsó száműzetésére II. Mihály császár uralkodása alatt került sor. Míg Konstantin a császárvárosban tanult, bátyja egy kisebb szláv tartomány elöljárója volt. 840 körül Metód életében döntő válto-

* A szerző a SZTE BTK Szláv Intézet professor emeritusa

¹ Церетели 1914, 3–4.

zásra került sor: világi pályájától megválva a bithyniai Olympos hegység egyik monostorába vonult vissza és szerzetessé lett. Nem tudjuk, mi indíthatta Konstantin bátyját erre a lépésre. A Metód-legenda csupán ennyit közöl erre vonatkozólag, hogy a monostorban a könyveknek élt.²

Az Olympos hegy Kisázsziában van. A hegyek mélye vasércet rejt, amit a császárság katonai potenciáljának növelésére használtak. A hegység sziklái monostorok épültek. A bithyniai monostorok híresek voltak szerzeteseik aszkéziséről, de ugyanakkor a scriptoriumokban szorgos szerzetesek másolták, fordították a vallási és irodalmi műveket. A bithyniai monostorokból indult el Euthymios szerzetes is, aki megkezdte Georgia evangelizálását.³ A monostorok sajátos szövetséget alkottak, a Polychrom, a hová Metód visszavonult, mintegy húsz monostorral alkotott egy közösséget.

A Metód-legenda Polichronját a tudósok a mai Polychnion monostorral azonosítják. Bár az Ochridi Kelemen által a monostor gazdaságára vonatkozó adatok kétséget ébresztenek a kutatókban,⁴ kétségtelen hogy a Polichron jelentős helyet foglalt el az olymposi rendházak között. Mint minden jelentős monostorban itt is működött *scriptorium*, ahol szerzetesek másolták az új írásrendszerrel a kéziratokat.

A keleti egyház liturgikus gyakorlata elképzelhetetlen a liturgikus cselekményekhez nélkülözhetetlen kódexek nélkül. A monostori liturgia rendszeres végzéséhez legalább 26 kódexre volt szükség.⁵ Ehhez a mennyiséghez még hozzátéve a szerzetesek lelki életét, hitéletét, a szerzetesi élet gyakorlatát képező kéziratokat, viszonylag jelentős mennyiségű könyvállományt kapunk. A sajátosan kolostori könyvtárak számára készített olvasmányok egyike a XI. századból ránk maradt orosz szerkesztésű kódex, az ún. Antiochos Pandektái (beszédei) néven ismert gyűjtemény. A könyvek bősége lehetővé tette, hogy a szerzetesek valóban „beszélgethessenek a könyvekkel”.

Az olymposi monostorok száma növekvő tendenciát mutatott a IX. században. Ennek illusztrálására megemlíthető a georgiai eredetű *Szent Hilarius* (855–875) példája, aki a bizánci fővárosból vonult el ide a szemlélődő életmódot gyakorolni, s 864-ben három szerzetestársával egy monostort alapított honfitársai számára.⁶ A monostoralapító jelentős fordítói tevékenységet is kifejtett: többek között lefordította görögről georgiai nyelvre az ún. Szent Péter Misét.⁷

Nem tudjuk, Konstantin és Metód ismerték-e személyesen a georgiai szerzetest. Így arról sincs pontos tudomásunk, hogy Hilarius befolyására fordította le később Konstantin is a Szent Péter Misét. Ivan Dujčev bolgár kutató szerint a mise lefordítására Szent Hilarius hatására került sor.⁸

2 Климент О҃ридски 1973, 187.

3 Obolensky 1999, 221.

4 Климент Охридски 1973, 187.

5 Сапунов 1978, 79.

6 Le Synaxaire. 547.

7 Vašica 1996, 49.

8 Dujčev 1965, 80–90.

Konstantin kb. 848-ban fejezte be tanulmányait. Ezt követően Ignatios patriarcha titkára („keze-lába”), majd rövid ideig a Kleidion monostor lakója lett 849 (?) és 854/855 között filozófiát tanít a Theophilos császár (829–842) által újraalapított császári egyetemen. Ezt követően az arabokhoz küldött bizánci misszió tagja. Az arab misszióból visszatérő Konstantin felhagy oktatómunkájával, ugyanekkor nehéz anyagi helyzetbe kerül. Körülményeinek kritikussá válása valószínűleg kapcsolatban van a bizánci belpolitikai viszonyokkal: Vardas (Bardas), Theodóra császárnő testvére meggyilkoltatta Konstantin pártfogóját Theoktistos lothotestét (855. okt. 11.). A támogatójától megfosztott, állás nélküli Filozófus számára az önkéntes száműzetés tűnt az egyetlen járható útnak.

Rendkívül érdekes a Konstantin-legendának az Iván Vladiszláv szerb szerzetes által lemásolt része, ahol is a másoló – eltérve a többi másolatok információjától – a következő megjegyzést teszi:

„Az Olymposba menve testvéréhez, Metódhoz, ott élt, szünet nélkül imádkozva Istenhez, csak a könyvekkel beszélgetve. Éjjel és nappal [....] testvérével ezekben (ti. könyvekben) gyakorolta magát. És így igazgatva tisztességgel irányította életét és szívében az Úrhoz vezető utat keresve, munkához munkát csatolva Isten szerint nagyon megerősödött az [erényekben] jócselekedetekben. De most ezekről legyen elég ennyi.”⁹

Ez az interpoláció csak Iván Vladiszláv 1469-es szövegében található. Kérdéses, hogy ez a betoldás magától a másolótól származik-e, vagy Iván Vladiszláv valamely Konstantinra és Metódra vonatkozó ritka, ismeretlen forrásból emelte át a részt a legenda szövegébe. Bár a betoldás eredetét nem ismerjük, forrásértéke igen nagy. A Konstantin-legendával foglalkozó szakemberek egy része szerint a betoldás forrásértékű. Hriszto Kodov, a Pannóniai-legendák kiváló ismerője és kommentátora szerint „meglehetősen valószínű, hogy Konstantin a szláv ábécé és szláv fordítások feletti munkát éppen ebben az időben és ezen a helyen kezdte el”.¹⁰ F. Grivec és F. Tomšič Pannóniai-legendákat közlétező és magyarázó kiadásában szintén úgy értékeli, hogy Konstantin bátyjával már az Olympos-hegyi monostorban „a szlávokkal kapcsolatos munkát készített” (végzett).¹¹ Véleményünk szerint Konstantinnak a szlávok számára készítendő írásbeliség gondolatát a fővárosi Studion monostorban az új, bizánci írástípus kialakítása feletti munka adta. Konstantin Nazianzi Szent Gergely hatására életcélként tűzte maga elé az ösátyák tisztességének¹² visszaszerzését. Ez az első emberpár bűneset előtti ártatlanságát jelenti, amit Konstantin a szlávok számára is biztosítani akart. Az ősi állapothoz a szlávok is, amint minden nép, csak a kereszténység felvételével juthat el.¹³ Ehhez azonban szükség van a szent könyvekre és a liturgiára, amit csak a szlávok számára készített írás tesz lehetővé. A Studion monostor szerzeteseinek példája adta az ösztönzést arra,

9 Климент Охридски 1973, 95, 140–148; Grivec–Tomšič 1960, 182.

10 Климент Охридски 1973, 148.

11 Grivec–Tomšič 1960, 182.

12 Grivec–Tomšič 1963, 112, 186, 242–246.

13 Grivec–Tomšič 1963, 117.

hogy a szlávok számára írást alkosson és liturgikus szövegeket rögzítsen azon a szláv dialektuson, amelyet ő is beszélt.

Egy írásrendszer megteremtése egy olyan nyelv vagy dialektus számára, amelyet eddig nem rögzítettek és szövegeket fordítani erre a nyelvjárásra rendkívül bonyolult és időt igénylő feladat.

Konstantin még a fővárosban elkezdte ezt a nagy munkát. Lehetséges, hogy előljárói tudta nélkül látott neki a nagy feladatnak, ezért nem tudta befejezni. Ha figyelembe vesszük Konstantin fővárosi tevékenységét, megértjük, hogy nem jutott ideje célja megvalósítására. Konstantinnak a bizánci fővárosban töltött éveit így alakultak:

1. 848-ig főiskolán (egyetemen) tanulmányait végzi,
2. Ignatios patriarcha „keze-lába”, azaz titkára (849 ?),
3. a kis-ázsiai Kleidion monostorban tartózkodik (rejtőzik),
4. 849 (?) és 854/855 között filozófiát tanít a főiskolán (egyetemen), ahol maga is tanult,
5. 855–856-ban az arab misszió részese,
6. 856 őszén az olymposi Polichrón monostorba megy.

A monostorban tartózkodó Konstantin nem vette fel a szerzetesi rendet. Továbbra is megmaradt diakónusnak és a rendházban vendégként, ill. fogadalmasként tartózkodott.

A rendház könyvtárában megismerkedhetett a liturgikus irodalom különféle nyelvekre történt fordításaival és a Studion monostorból ismert minuscula írás hatására maga is nekiállt a szláv ábécé elkészítéséhez. Munkájában nem volt egyedül, bátyja, Metód segítette az ábécé összeállításában ill. az első fordítások elkészítésében. A Konstantin-legendának a kazár misszióval foglalkozó része leírja, hogyan fejtett meg az ifjú tudós egy számára ismeretlen nyelven írt szöveget. Konstantin, aki már rendelkezett valamilyen ismerettel a zsidó és szamaritánus nyelvről, megértette az elébe hozott orosz (?) nyelvű szöveget. A legendaíró elmondja, hogy az ismeretlen nyelv „erejét” (jelentését) saját módszerrel fejtette meg: „saját beszédével egybevetve felismerte a magánhangzókat és mássalhangzókat és Istenhez imádkozva, hamarosan olvasta és beszélte.”¹⁴ Konstantin gyakorlott módszerrel, mondhatni analitikus-összevető eljárással vetette egybe saját nyelve és az ismeretlen nyelv magánhangzóit és mássalhangzóit anyanyelve mássalhangzóival. Ez tette lehetővé a szöveg megismerését. Úgy gondoljuk, ezt az analitikus-összevető technikát még az Olympos hegyen dolgozta ki a szláv írásbeliség megteremtésére való törekvéseivel párhuzamosan.

Egy nyelv számára írásrendszer: kidolgozni úgy lehet, ha a betűket egymással összekapcsolják, azaz szöveget is alkot az írásrendszer kidolgozója. Konstantin a gyakorlati élet követelményeit figyelembe véve egy ún. aprakosz-evangéliumot fordított le, amely nélkülözhetetlen a liturgiában. De más szöveg is maradt ránk, amelynek eredetijét Konstantin fordítói tevékenységével kapcsolhatjuk össze. Fordítását az ún. Assemani-

¹⁴ Grivec–Tomšič 1960, 109.

evangélium őrizte meg, amely az eredeti X–XI. századi másolata. Az ószláv (óbolgár) nyelv legrégebbi glagolitával írott emléke az ún. Kijevi töredékek, amely az ún. Szent Péter liturgiát tartalmazza. A Kijevi levelek egy római rítusú misekönyv görög fordítása, amelyet eredetileg az Adria-parti görögök használtak. A szövegben található sajátos nyelvi vonások (moravizmusok) alapján arra lehet következtetni, hogy a fennmaradt szöveget Moráviában lemásolták 862 után. Valószínű, hogy a szláv apostolok ezt a misekönyvet mutatták be II. Hadrián pápának (868), aki jóváhagyta használatát.¹⁵ Ami az eredeti szöveg fordítóját illeti, nem rendelkezünk személyéről megbízható adatokkal, azonban valószínű, hogy összeállítója Konstantin volt.¹⁶ Lehetséges, hogy a IX. század második felében már használatból kiment liturgia példányát a fordító az Olymposi monostorban találta meg.¹⁷

Konstantin és Metód nemcsak dolgoztak a szláv írásbeliség megteremtésén, hanem munkájuk gyümölcsét fel is használták az Olympos-környéki szlávság között végzett missziós munkájukban. A IX. században Kis-Ázsiában jelentős számú bolgár-szláv lakosság élt, amely migráció, ill. telepítés útján került oda. A szlávság betelepítése két fázisban történt. Elsőként II. Konstans császár (641–668) 658-ban a Sklavinia ellen viselt hadjáratában foglyul ejtett szlávokat Kis-Ázsiában telepítette le. A férfi telepéseket az arabok elleni hadjáratokban vetették be. Később II. Iustinianos (685–695, 705–711) folytatta a terület szlávokkal való benépesítését. A Thessaloniké ellen viselt hadjárata (688–689) során foglyul ejtett szlávokat Opsikion themában telepítette le. A források szerint a foglyokon kívül voltak olyanok is, akik önszántukból hagyták el korábbi lakhelyüket. Figyelemre méltó részlet, hogy az Opsikionban letelepített Thessalonikéből és környékéről származó szlávok ugyanazt a nyelvjárást beszélték, amelyet a szláv apostolok ismertek.¹⁸ Ez még inkább valószínűbbé teszi a feltételezést, hogy Konstantin az Opsikion szlávjai között ellenőrizte a liturgikus könyvek szláv fordítását és a szláv írásbeliséget. Számunkra nem világos okokból helyezte a szájhagyomány Konstantin tevékenységét Bregalica környékére. A térítő tevékenység során derültek ki a készülő szláv írásrendszer, valamint a fordítások pozitív és negatív vonásai. Ezek ismeretében nyílt mód a felfedezett hiányosságok kiküszöbölésére.

A glagolita írásnak is megvan a története, amely az egyes betűk „átmeneti formáiban” nyilvánul meg. Vatroslav Jagić klasszikus, mindmáig pótolhatatlan művében felsorolja ennek az írásrendszernek az „átmeneti formáit”,¹⁹ amelyek véleményünk szerint – bizonyos fokig – tükrözik Konstantinnak azt a törekvését, hogy ez az írásrendszer alkalmas legyen a szláv nyelv fonémarendszerének minél pontosabb visszaadására.

Konstantinnak a morva misszió előtti térítőtevékenységéről a szlávok között halvány nyomokat találunk a róla szóló legendákban, amelyek viszonylag késői eredetűek.

15 Vašica 1996, 51.

16 Vašica 1996, 53, 55; Німчук 1983, 34, 36, 38.

17 Vašica 1996, 55.

18 Ангелов 1976, 282, 292.

19 Ягич 1911, 87, 89.

A Konstantin elszenderedése (XV–XVI. század) ismerteti röviden a szlávok közötti térítői tevékenységet. A legenda a „nagy legenda” rövidített változata, kivonata. Itt arról olvashatunk, hogy Konstantin a Ióannés expatriarchával történt vitája után a Bregalica folyó mentén keresztény és pogány szlávokat talált. A kereszteletlenekeket megkeresztelte az ortodox hit szerint, és szláv könyveket adott nekik. A pogány szlávok közül 4050 személyt megtérített.²⁰ A Szaloniki legenda szintén megismétli a Bregalica környéki térítést.²¹

Ezek a viszonylag késői források megőrizték Konstantinnak a morva misszió előtti térítői tevékenységének emlékét a bolgár-szlávok között. Ezt a tevékenységet úgy értékeljük, mint Konstantinnak [és Metódnak] a szláv írás ill. szláv nyelvi liturgia alkalmazására tett kísérleteit, amelyről a szájhagyomány megőrzött bizonyos információkat, miközben a misszió színterét Makedóniába tette át.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk a következőket:

1. A Studion monostor által létrehozott *minuscula írás* vált a szláv *glagolita írás* forrásává.

2. Konstantin még fővárosi tartózkodása alatt megismerkedett az új bizánci írástípussal. Az új bizánci ábécé megalkotása vezette arra a gondolatra, hogy írásrendszert alkosson a *szlávok* számára is. Ezt a tevékenységét már a fővárosban elkezdte, de nem fejezte be.

3. Írásrendszert létrehozó és fordítói tevékenysége a Polychron monostorban töltött időszak (4–5 év) alatt kapott nagyobb *lendületet*, amikor a tevékenysége eredményeit ellenőrizhette a kisázsiai szlávok között. Valószínű azonban, hogy a liturgikus szövegek *fordítása* lassította munkáját.

4. Írásrendszert alkotó tevékenysége és fordítói munkája a morva misszió elindításának előestéjén nyert befejezést, amikor maga a császár (III. Mihály) bízta meg a szlávok számára szükséges ábécé megalkotásával és az első liturgikus szövegeknek a Szaloniki környéki bolgár-szláv nyelvjárásra történő lefordításával. A császári megbízatás meggyorsította tevékenysége menetét.

5. A szláv írásbeliség, illetve az első liturgikus szövegek *fázisokban* történt létrehozása új munkahipotézisként fogható fel, amelynek bizonyos elemei megtalálhatók a Konstantinról, Metódról (és tanítványaikról) szóló forrásokban.

Megemlítjük, hogy az általunk kifejtett hipotézishez hasonló nézeteket vall a liturgikus könyvek moráviai misszió előtt történt lefordításáról Gorazd A. Timkovič OSBM azzal a különbséggel, hogy a fordítások színhelyéül Konstantinápolyt jelöli meg.²²

20 Теодоров-Балан 1934, 116.

21 Теодоров-Балан 1934, 110.

22 Timkovič 1996, 93, 95.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ангелов 1976 = Димитър Ангелов, *История на Бизанция*. I част. София 1976.
- Церетели 1914 = Григорий Филимонович Церетели, *Греческие рукописи*. In: *Палеографические снимки*. Санкт-Петербург 1914.
- Dujčev 1965 = Ivan DUJČEV, *Mediaevo – Bizantino–Slavo*. Roma 1965.
- Grivec–Tomšič 1960 = František GRIVEC – Fran TOMŠIČ, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*. Fontes. Zagreb 1960.
- Grivec–Tomšič 1963 = František GRIVEC – Fran TOMŠIČ, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*. Fontes. Zagreb 1963.
- Німчук 1983 = Василий Васильевич Нимчук, *Київські глаголичні листки*. Kijev 1983.
- Ягич 1911 = Ватрослав Ягич, *Глаголическое письмо*. Санктпетербург 1911.
- Климент Охридски = Климент Охридски, *Събрани съчинения*. Том III. Ред. Боню Ст. Ангелов– Христо Кодов. София 1973.
- Le Synaxaire = *Le Synaxaire. Vies des Saints de l'Eglise Orthodoxe*. Tome 1. Édité par le Père MACAIRE. Thessalonique 1987.
- Obolensky 1999 = Dmitri OBOLENSKY, *A Bizánci Nemzetközösség*. (Varia Byzantina – Bizánc világa III.) Budapest 1999.
- Сапунов 1978 = Борис Викторович Сапунов, *Книга в России в XI–XII вв*. Ленинград 1978.
- Теодоров–Балан 1934 = Александър Теодоров–Балан: *Кирил и Методи*. II. София 1934.
- Timkovič 1996 = Gorazd Andrej TIMKOVIČ, *Cyrl a Metod boli gréckokatolíkmí*. Prešov 1996.
- Vašica 1996 = Josef VAŠICA, *Literárni památky epochy velkomoravské*. Praha 1996.

DAS POLYCHRON-MONASTERIUM VON OLYMPOS UND DAS SLAWISCHE SCHRIFTLICHKEIT

Dieser Aufsatz prüft die Wirkung der Mönche des Studion-Monasterion auf die Slawenapostel, welches Monasterium gründete Alexios Stüdités in dem 5. Jahrhundert.

Das Studion hatte die wichtigste Wirkung das, daß die sog. byzantinische „minuscula“-Schrift in seinem Scriptorium ausarbeitet wurde, was das Vorbild des „glagolita“-Abc wurde. Konstantin lernte mit dem neuen Schrifttyp während des hauptstadtlichen Aufenthaltes kennen. Seine Wirkung begann er ein neue Schriftsystem für sie Slawen zu schaffen. Er verließ die Hauptstadt, und er schuf die „glagolita“-Schrift in dem Monasterion von Olympos (Kleinasien) gesprächsweise mit den Bücher (vielleicht beendete auch). Wahrscheinlich machte er – als Praxis – mit dieser Arbeit paralell die erste Übersetzungen auf den slawischen Dialekt auch, was sprach er und spach man in der Umgebung Saloniki auch. Er beendete er im Polychron-Monasterium seine Tätigkeit des slawischen Schrifttums und der schriftlichen Form des slawischen liturgischen Sprache, was in der Hauptstadt begann.